

Izvorni naučni članak
UDK 338.124.4:330.15(497)

ODRŽIVI RAZVOJ U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

Doc. dr Ilija Šušić

Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka

i.susic51@gmail.com

Sažetak: Održivi razvoj se može smatrati „krovnim konceptom“, koji objedinjava i sistemski uobličava više različitih ideja. Danas postoji saglasnost o tome da u osnovi koncepta održivog razvoja leže sljedeće osnovne ideje: *integracija zaštite životne sredine i ekonomije; orijentacija ka budućnosti; jednakost; kvalitet života; učešće (participacija)*. Održivi razvoj podrazumjeva, prije svega, razvoj potencijala u društvu. Jasno je da će se svijet u narednim godinama bitno promijeniti. Ukoliko se nastave trendovi i tendencije zabilježene u posljednje dvije decenije, u svijetu će se podići nove globalne sile. Dostizanje održivosti nacionalnog razvoja zahtjeva strateški pristup, koji je dugoročan i koji integriše ili objedinjava različite procese razvoja, kako bi oni bili onoliko sofisticirani koliko su izazovi razvoja kompleksni. Analiza održivosti svoje polazište, mora da ima u analizi samog društvenog sistema i njegovoj dekompoziciji na odgovarajuće podsisteme koji se mogu objediniti u tri grupe: *humani sistem, sistem podrške i prirodni sistem*.

Ključne riječi: *održiv, razvoj, koncept, sistem, kvalitet, životna sredina, tranzicija.*

Abstract: Sustainable development can be considered as an "umbrella concept" that integrates and systematically streamlines a number of different ideas. Today there is an agreement that in the underlying concept of sustainable development lie the following basic ideas: *the integration of environment and economy, future orientation, equality, quality of life, participation*. First of all, the sustainable development implies a potential development in a society. It is clear that the world is to change significantly in the next years. If the trends and tendencies recorded in the last two decades continue, there will be new global forces in the world. Achieving sustainability of national development requires a strategic approach, which is long term and which integrates and consolidates the various development processes, so that they are as sophisticated as the development challenges are complexed. Analysis of the sustainability must have its starting point in the analysis of the social system itself and its decomposition to the corresponding subsystems that can be consolidated into three groups: *human system, support systems and natural system*.

Keywords: *sustainable, development, concept, system, quality, environment, transition.*

Uvod

Pojam "održivi razvoj" (engleski sustainable development) ustanovljen je još 1989. godine i zvanično proklamovan Bergenskom deklaracijom iz 1990. godine kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti, tako da ostavlja mogućnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe i da se i same razvijaju. Održivi razvoj se u osnovi zasniva na šest načela⁶⁷:

KVALITET ŽIVOTNE SREDINE: Fizička izdržljivost životne sredine postavlja granice mnogim ljudskim djelatnostima i ukazuje da se potrošnja prirodnih bogatstava mora smanjiti. Moramo živjeti unutar tih ograničenja kako bismo svom potomstvu mogli ostaviti ovu planetu u stanju u kome će i dalje moći podržavati zdrav ljudski život.

BUDUĆNOST: Imamo moralnu obavezu da budućim generacijama ne ugrozimo mogućnost da namiruju svoje potrebe.

KVALITET ŽIVOTA: Ljudska djelatnost, uz materijalne, ima i društvene, kulturne, moralne i duhovne dimenzije.

PRAVIČNOST: Bogatstvo, korist i odgovornost trebalo bi da se pravično raspodjele kako među državama, tako i među različitim društvenim grupama unutar društva, uz poseban naglasak na potrebe i prava siromašnih i ljudi koji se iz bilo kog razloga nalaze u neravnopravijem položaju.

PREDOSTROŽNOST: Ukoliko nismo sigurni kakav će uticaj neki postupak ili razvoj događaja imati na životnu sredinu, trebalo bi primjeniti načelo predostrožnosti i radije "pogriješiti" na stranu sigurnosti.

SVEOBUHVAATNOST: Rješavanje složenog problema održivosti traži da u rješavanju budu uključeni svi faktori koji utiču na problem.

Tranzicija se ne odvija na prostoru i u okruženju koje je u potpunosti novo i neopterećeno, već uključuje kompleksni zadatak preformulisanja starih društvenih i ekonomskih relacija. Novi, kapitalistički sistem morao se graditi na ostacima starih i ruiniranih komunističkih sistema. Štaviše, morao ih je održivi razvoj u zemljama u tranziciji u dobroj mjeri i koristiti, jer nije raspolagao ničim drugim.

1. Definicija održivog razvoja

Danas najčešće korišćene definicije održivog razvoja su: „... razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe“⁶⁸(WCED, 1987). Ova definicija data je u Izveštaju Komisije UN

⁶⁷ Milutinović, S.: Lokalna agenda 21, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2004.

⁶⁸ WCED - World Commission on Environment and Development, The, (1987). Our Common Future.

Oxford and New York: Oxford University Press

o životnoj sredini i razvoju (takozvane Bruntland komisije) „Naša zajednička budućnost“ iz 1987. godine. Bruntland komisija, ili kako je njen pravi naziv, Svjetska komisija za zaštitu životne sredine i razvoj (The World Commission on Environment and Development - WCED), svoje ime duguje predsjedavajućoj, norveškoj ministarki inostranih poslova Gro Harlem Brundtland. Ustanovljena je odlukom Ujedinjenih nacija 1983. godine kako bi se bavila pitanjima rastuće zabrinutosti zbog „ubrzavanja uništavanja životne sredine i posljedicama tog uništavanja na ekonomski i društveni razvoj“. Prilikom uspostavljanja ove komisije, Generalna skupština UN naglasila je da su problemi u životnoj sredini globalne prirode i da je zajednički interes svih naroda da se uspostave politike održivog razvoja. U definicije se mogu prepoznati dva osnovna koncepta:

- koncept potreba koji zagovara postizanje ili očuvanje prihvatljivog životnog standarda za sve i
- koncept ograničavanja (ili ograničenja) kapaciteta životne sredine, uslovljenog dostignutim nivoima u tehnološkom razvoju i društvenoj organizaciji (WCED, 1987).

Koncept potreba je osnova za unutargeneracijsku jednakost, dok je koncept ograničenja osnova za međugeneracijsku jednakost. Princip unutargeneracijske jednakosti označava da distribucija troškova zaštite životne sredine i koristi od razvoja treba da bude raspodjeljena na sve nacije, društvene grupe i pojedince podjednako. Unutargeneracijska jednakost u globalnoj politici prisutna je u većoj mjeri od sedamdesetih godina XX vijeka kao debata „Sjever – Jug“.

Ideja održivog razvoja je proizvod modernizma i održivi razvoj na različite načine odgovara na problem modernizma. U svojoj klasičnoj studiji koja se bavi idejom zaštite životne sredine, Klarens Glacken dokazuje da je „vezivanje ideje progresa sa limitiranošću životne sredine proizvod post-enlajtmnt razvoja“. (Glacken 1973). Činjenica je da su vodeći mislioci evropskog enlajtmnta, kao što su Kondorse, Gudvin ili Maltus, razvili koncept kapaciteta podnošenja, ali da nisu uzeli u obzir uticaj promjena u životnoj sredini koje su izazvane ponašanjem ljudi. U kasnom osamnaestom vijeku, čak i najradikalniji teoretičari, uzimali su kao početnu pretpostavku stabilnu fizičku sredinu kao osnov za ljudski napredak. Zemlja može da bude uređena „kao vrt“, ali teoretičari enlajtmnta mišljenja nisu sagledali da „narušavanja životne sredine kao rezultat djelovanja ljudskih naselja mogu pred čovječanstvo postaviti teške izazove u budućnosti“ (Glacken 1973). Glacken tvrdnju upotpunjuje elementima koje su mislioci u ranom devetnaestom vijeku ignorisali.

Kraj osamnaestog vijeka donosi zapadnoj civilizaciji ujedno i kraj epohe koju je karakterisala veza čovjeka sa prirodom. Ono što je slijedilo je potpuno drugačiji poredak, na koji su uticaj imale teorija evolucije, specijalizacija u procesima sticanja znanja i ubrzavanje procesa transformacije prirode⁶⁹ (Glacken, 1973).

⁶⁹ Glacken, C. (1973). *Traces on the Rhodian Shore*. Berclay, MA: University of California Press.

Ova tri elementa – teorija evolucije, specijalizacija u nauci i ekonomski razvoj koji će krenuti veoma brзом uzlaznom putanjom tokom devetnaestog vijeka – definišu kontekst unutar koga će održivi razvoj postati veoma značajan. Takođe, ova tri elementa definišu i kontekst modernizma i svojevrsnih ljudskih (ili „unutrašnjih“) ograničenja koji su se pred razvoj postavili.

Prvo, održivi razvoj uvodi koncept potreba u kontekst razvoja, kako bi se riješili problemi alokacije resursa u prostoru i vremenu (i na osnovu toga se u nekim elementima približava marksističkoj filozofiji razvoja). Bavljenje potrebama ilustruje esencijalistički diskurs koji „okružuje“ održivost. Problem alokacije u vremenu, između „sada“ i „kasnije“, između sadašnjosti i budućih generacija, centralni je problem kojim se diskurs održivog razvoja bavi.

Bruntland definicija održivog razvoja predstavlja normativni koncept koji uključuje standarde ponašanja koje treba ispoštovati ukoliko ljudska zajednica teži ka zadovoljenju sopstvenih potreba preživljavanja i blagostanja. Definicija uključuje tri osnovne komponente – ekonomsku, društvenu i komponentu zaštite životne sredine – koje čine temelj održivog razvoja. Treba podsjetiti samo na osnovne odrednice svake od tri pomenute komponente, onako kako ih je još 1993. godine definisao Mohan Munasing⁷⁰ (Munasinghe), vodeći ekonomista Svjetske banke:

- *Ekonomska održivost*: maksimizacija prihoda uz očuvanje ili uvećavanje zaliha prirodnog kapitala;
- *Društvena održivost*: održanje stabilnosti društvenih i kulturnih sistema;
- *Održivost životne sredine*: održanje elastičnosti i uravnoteženja bioloških i fizičkih sistema.

Sve tri komponente su međusobno povezane i međuzavisne i zbog toga zahtijevaju da sve što se preduzima na polju razvoja bude u skladu sa svakom od njih ponaosob. Dakle, neophodno je donositi integralne odluke kojima bi se ostvario balans između ekonomskih i socijalnih potreba ljudi i regenerativnog kapaciteta životne sredine. U suštini održivi razvoj je proces promjena unutar koga su eksploatacija resursa, usmjeravanje investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promjene u harmoniji i omogućavaju korišćenje sadašnjih i budućih potencijala kako bi se zadovoljile ljudske potrebe i aspiracije (WCED 1987).

Prema pomenutom izveštaju Bruntland komisije, koncept održivog razvoja kao svoj konačni „proizvod“ ima (uglavnom političke) odluke, koje se zasnivaju na političkoj volji vlada kao ključnih nosioca odlučivanja u sferi ekonomije, društvenog razvoja i životne sredine. Osnovni cilj održivosti je da sačuva funkcije i karakteristike kompleksnih i otvorenih sistema u svijetu na duge staze, što se eksplicitno može izvesti iz WCED definicije održivog razvoja. Postoji, dakle, snažna (prije svega) politička

⁷⁰ Munasinghe, M., E. Lutz (1991). „Environmental – Economic Evaluation of Projects and Policies for Sustainable Development“. World Bank Working Paper 42. Washington, DC: World Bank.

saglasnost oko ove definicije, odnosno saglasnost oko političkih zahtjeva koje pred nosioce odlučivanja i javnost stavlja ovakav koncept.

Herman Deli naglašava da je „[Bruntland definicija] veoma jasno odredila ciljeve [održivog razvoja], ali je sam termin ostao dosta neprecizno određen kako bi se mogao iskoristiti kao početna pozicija za politički uticaj“⁷¹ (Daly, 1996).

2. Kako do održivog razvoja u zemljama tranzicije

Slomom komunističkog režima 1989. godine, istočnoevropske zemlje zakoračile su u težak i kompleksan period tranzicije. Ovaj proces uključivao je, prije svega, političku demokratizaciju države i društva, kao i prelazak na tržišnu ekonomiju. U početku se kako u samim zemljama postkomunizma, tako i na zapadu smatralo da je dovoljno usvojiti političke i ekonomske modele zapadnoevropskih zemalja i da će to u razumnom vremenskom periodu obezbjediti potpuni napredak ka zapadnim ekonomskim i političkim sistemima. Danas, poslije skoro dvije decenije tranzicije u istočnoj i jugoistočnoj Evropi, jasno je da je tranzicija daleko od prostog linearnog procesa i da kopiranje uspješnih zapadnih demokratija kako u političkom, još više u ekonomskom pogledu nije dovoljno. Ima više razloga za to: prije svega, kroz sam proces „usvajanja“ novih institucija vlasti u tranzicionim zemljama. Ove zemlje su vršile svojevrstu adaptaciju ovih institucija, kako bi one bile primjerene uslovima koji u zemlji postoje. Dobar primjer za to je veoma raznolika situacija sa položajem, moći i stepenom autonomije novih institucija za upravljanje i zaštitom životne sredine (najčešće Agencija za zaštitu životne sredine), koje su skoro sve zemlje istočne Evrope formirale u različitim periodima tranzicije.

Potrebno je imati u vidu da se tranzicija ne odvija na prostoru i u okruženju koje je u potpunosti novo i neopterećeno, već da uključuje kompleksni zadatak preformulisanja starih društvenih i ekonomskih relacija. Novi, kapitalistički sistem morao se graditi na ostacima njihovih starih i ruiniranih komunističkih sistema. Štaviše, morao ih je održivi razvoj u zemljama u tranziciji u dobroj mjeri i koristiti, jer nije raspolagao ničim drugim. Za ilustraciju ovih ograničenja najbolje je uzeti proces privatizacije, koji se bitno razlikovao od zemlje do zemlje.

Najočitija ograničenja odnose se na razlike između država u tranziciji i regiona. Iako se najčešće istočna i jugoistočna Evropa i zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza na neki način izjednačavaju prilikom diskusija o problemima tranzicije, početne pozicije, unutrašnji kapaciteti i istorijske i geopolitičke okolnosti bitno variraju od zemlje do zemlje. Prvo, mora se uzeti u obzir različitost kulturnih, religijskih i etničkih pretpostavki, kako između zemalja, tako i na nacionalnom nivou. Različite zemlje su kroz istoriju bile suočene sa različitim iskustvima sa komunističkim režimima,

⁷¹ Daly, H. (1996). *Beyond Growth: the Economics of Sustainable Development*. Boston, MA: Beacon Press.

iskazujući viši ili niži nivo legitimiteta komunističke vlasti. Sa tim u vezi je i različiti nivo industrijalizacije i stepen centralizacije političke i ekonomske vlasti. Zemlje bivše Jugoslavije imale su decenijama viši nivo autonomije od sovjetskog uticaja u odnosu na zemlje „lagera“. Međutim, i unutar samog „lagera“ bilo je značajnih razlika, pa se tako, na primjer, iskustva Mađarske i Bugarske u pogledu industrijalizacije i ekonomske centralizacije znatno razlikuju. Konačno, nisu sve socijalističke zemlje imale istu sudbinu političkih promjena.

Slika 1 . Zemlje u tranziciji

U baltičkim zemljama, kao i u zemljama takozvanog Višegradskog sporazuma (Poljska, Mađarska, Češka i Slovačka) promjena vlasti nastupila je više - manje kao rezultat „plišanih“ revolucija i one su veoma brzo došle do jedne vrste političke stabilnosti, za razliku od, na primjer, država Balkana. Razlikovao se i stepen prihvatanja promjena od strane javnosti. Balkanske države su se dugi niz godina suočavale sa niskim nivoom prihvatanja tranzicije kao neminovnog procesa (kako od strane vladajućih elita, tako i od strane javnosti), a ratovi na prostoru bivše Jugoslavije znatno su uticali na to da sam proces tranzicije teče usporeno i uz velike žrtve. Navedeni razlozi doveli su do toga da se danas, poslije skoro dvije decenije, teško može naći zajednička nit koja bi objedinila iskustva svih tranzicionih zemalja. Zbog toga se sintagma ekonomije u tranziciji“ mora shvatiti uslovno, prije kao regionalno - teritorijalna, nego kao društvena i ekonomska odrednica.

Tranzicija, ka tržišnoj privredi onako kako je tekla u zemljama centralne i istočne Evrope, zahvatala je sve značajne političke, ekonomske, društvene i druge institucije, utičući između ostalog i na korišćenje i upravljanje prirodnim resursima. Za ovaj segment tranzicije najznačajniji su bili sledeći mehanizmi⁷²:

⁷² Milutinović, S.: Politika održivog razvoja-predavanja, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.

- *Osnovne formalne i neformalne institucije*: svojinska prava nad prirodnim resursima i odnos prema društvenim i invajronmentalnim vrijednostima.
- *Institucije društva koje uči*: strategije reflektivnosti, harmonizacija interesa i regulacija konflikata, jačanje samoorganizacije, učešća i inovativnosti.
- *Instrumenti javnih politika*: invajronmentalne, poljoprivredne i regionalne politike, uključujući politike ruralnog razvoja i odgovarajuće strukture za njihovo ostvarivanje (na nacionalnom i lokalnom nivou).
- *Instrumenti međunarodne politike i institucionalni aranžmani*: regulativa EU, međunarodni sporazumi, evropski koncept održivog razvoja i supranacionalni pokreti.
- Jedan od značajnijih tranzicionih mehanizama, sa velikim uticajem na ostvarivanje održivosti, svakako su vlasnička prava i privatizacija. Za to ima više razloga:
- (Re)distribucija vlasničkih prava nad različitim komponentama prirodnih resursa predstavlja jedan od ključnih problema, imajući u vidu njihovo korišćenje, a prije svega prekomjerno korišćenje (Hanna & Munashinghe, 1995). Ključno je na koji način će ova prava biti distribuirana, zbog činjenice da zainteresovane strane po pravilu imaju suprostavljene interese, kada se radi o korišćenju i očuvanju resursa. Za to ima dosta primjera u zemljama u tranziciji, primjer u Poljskoj je pokrenuta oštra debata o tome da li treba dozvoliti privatizaciju i korišćenje zaštićenih područja za poljoprivredne aktivnosti. Druge zemlje, kao Bugarska, susrele su se sa problemom prekomjerne kontaminacije zemljišta koje je trebalo privatizovati i naknada koje je zbog toga trebalo isplatiti predhodnim (predratnim) vlasnicima.
- Jasno i potpuno definisanje prava vlasništva nad prirodnim resursima od velikog je značaja za njihovo korišćenje. Ako je u pitanju zemljište ili voda, dobro definisano pravo vlasništva uticaće u velikoj mjeri na stepen njihove zaštite. Međutim, nije samo važno da li je vlasnička struktura dobro definisana, već i na koji način se ostvarivanje prava vlasništva može sprovesti u praksi. Kapacitet struktura za ostvarivanje vlasničkih prava na način koji će obezbijediti zaštitu životne sredine uvijek zavisi od pouzdanosti države i njenih institucija.

Proces tranzicije dovodi do mjenjanja cjelokupnog vrijednosniog sistema. Promjene ekonomskog i društvenog sistema vrijednosti, između ostalog, donose i različita očekivanja od korišćenja prirodnih resursa u budućnosti. Danas se na osnovu iskustva zemalja koje završavaju svoj proces tranzicije može govoriti o četiri faze kroz koje se mjenja preovladujuća percepcija korišćenja resursa. To se može prikazati na primjeru odnosa poljoprivredne proizvodnje i zagađenja životne sredine, koji navode Luteken i Hagedorn⁷³ (Lütteken and Hagedorn, 1998).

⁷³ Lütteken, A., K. Hagedorn (1998). „Transformation and environment: Perspectives for Central and Eastern European countries“. In G. H. Peters, G. C. van

Prva faza predstavlja period centralno planirane ekonomije prije političkih i ekonomskih promjena. Poljoprivredna proizvodnja se bazira na državnoj svojini, kolektivnim gazdinstvima i centralnom planiranju. Cijene poljoprivrednih proizvoda su niske i zbog toga je neophodno subvencionisati inpute, što dovodi do visokog nivoa korišćenja inputa i visokog nivoa negativnih uticaja na životnu sredinu.

U drugoj fazi, koja se podudara sa prvim godinama tranzicije, dolazi do kraha kanala marketinga, kako za inpute, tako i za plasman, kao i do urušavanja zakonskih i institucionalnih struktura neophodnih za bilo koji vid ekonomske aktivnosti. Stare strukture su uništene, a nove tek treba izgraditi. Ovu fazu karakterišu institucionalne promjene, liberalizacija, restrukturiranje i (obično) inflacija. Sistem subvencija se ukida ili bitno smanjuje, kao i tražnja na tržištu, što dovodi do nepovoljnog odnosa inputa i outputa. Ovakva nepovoljna ekonomska klima utiče povoljno na životnu sredinu: pritisci na nju se smanjuju. Životna sredina dobija „predah“, ali to je ujedno i vrijeme da se sagledaju posljedice prethodnog perioda.

U trećoj fazi, koja se karakteriše uspostavljanjem novih pravila u ekonomiji i društvu i formiranjem novih institucija, sistem životne sredine je još uvijek pod smanjenim pritiskom. Hronični nedostatak kapitala još uvijek ne dozvoljava da se ekonomske aktivnosti brzo oporave, što bi uticalo na ubrzano korišćenje resursa i uticaje na životnu sredinu. Ono što karakteriše ovu fazu je ponovno „otkriće“ da problem zaštite životne sredine postoji. U predhodnoj fazi razvoja nije se uopšte razmišljalo o životnoj sredini, ona nije predstavljala prioritet. I u ovoj fazi životna sredina još uvijek ne predstavlja prioritet, ali sazrijeva shvatanje da će ovi problemi u bliskoj budućnosti biti od ključnog značaja. Još uvijek uglavnom ne postoje snažniji unutrašnji podsticaji održivom razvoju, iako se izolovano javljaju pritisci od novih pokreta zaštite životne sredine, ili pokušaji naučne javnosti da se nosioci odlučivanja animiraju za probleme održivog razvoja. Ono što je veoma značajno u ovoj fazi su pritisci međunarodne javnosti – strateško opredjeljenje za evropske integracije nosi sa sobom neophodnost usklađivanja zakonodavstva i institucija sa već uspostavljenim pristupom održivosti u EU, a potpisuju se i obavezujući međunarodni sporazumi.

Tranzicija se završava četvrtom fazom, koju karakterišu uspostavljene politike zaštite životne sredine, institucije i sistemi upravljanja prirodnim resursima i životnom sredinom. Ekonomija je restrukturisani odnos ponude i potražnje, uspostavljeni nivo korišćenja inputa u proizvodnji koji je mnogo efikasniji. Smanjuju se i pritisci u društvu, siromaštvo i nejednakost. Nažalost, ponovo je uspostavljen pritisak na životnu sredinu i stepen zagađenja se povećava. Ova faza tek treba da uslijedi u najvećem broju zemalja u tranziciji.

Drugim riječima, zemlje u tranziciji ne moraju se smatrati ugroženim od neodrživih politika razvoja kratkoročno (bar ne u onoj mjeri kao što je to slučaj u drugim svjetskim regionima), ali je od velike važnosti da se dugoročno uspostave politike održivosti. Ova činjenica samo naizgled može da prija uhu prosječnog građanina i, prije svega, uhu onoga ko donosi političke odluke. Kada se govori o ekonomskoj, društvenoj i invajronmentalnoj održivosti, najveća „zamka tranzicije“ je upravo činjenica da na kratke staze situacija nije tako loša. Naime, kada se proces tranzicije završi, kada se uspostave nove institucije i nove politike, biće veoma teško promjeniti uspostavljena pravila ako ona ne budu usklađena sa konceptom održivosti.

Pretpostavka da postoji „zamka tranzicije“ u ostvarivanju održivog razvoja ukazuje na još jedan problem prisutan u zemljama u tranziciji. Činjenica je da na krilima povećanja globalne javne svijesti o klimatskim promjenama, iscrpljivanju prirodnih resursa i neophodnosti dalje zaštite životne sredine i u ovim zemljama šira javnost sve više brine o problemima neodrživosti i prepoznaje održivi razvoj kao izazov budućnosti. Međutim, u svijesti ljudi još uvijek se nedovoljno povezuje održivi razvoj sa potrebom kompleksnih promjena u ekonomskoj, društvenoj i političkoj sferi. Ukoliko se rješenja za problem neodrživosti razvoja ograniče na oblast zaštite životne sredine i prirodnih resursa, postoji realna opasnost da ona budu neizvodljiva sa ekonomskog, društvenog ili političkog aspekta, ili čak destruktivna po ove oblasti. U tom slučaju se sa velikom sigurnošću može pretpostaviti da ni ciljevi invajronmentalne održivosti neće biti ostvareni. Integralni pristup održivom razvoju, koji će omogućiti balans sva tri stuba i neophodne kompromise između međusobno suprotstavljenih ciljeva je više nego igdje u svijetu potrebno uspostaviti u zemljama u tranziciji.

Nizak nivo odgovornosti za životnu sredinu predstavlja veliki problem za vlasti u zemljama u tranziciji. To je jedan od osnovnih uzroka zašto se ne sprovode politike i zakoni u ovoj oblasti. Jedini način da se prevaziđe ovaj problem je kreiranje efektivnih i efikasnih strategija i institucija.

Neophodnost strateškog planiranja održivog razvoja naglašena je još u Agendi 21 vlade, tamo gdje je to opravdano u saradnji sa međunarodnim organizacijama, treba da usvoje nacionalnu strategiju održivog razvoja... Ova strategija treba da bude razvijena na osnovu različitih sektorskih, ekonomskih, društvenih i politika i planova zaštite životne sredine koji postoje u zemlji i sa njima harmonizovana (Agenda 21 – UNCED 1992, član 8.3). Agenda 21 je akcioni plan za održivi razvoj u XXI vijeku usvojen na najvišem nivou na Konferenciji Ujedinjenih nacija o zaštiti životne sredine i razvoju (UNCED) – Samitu planete Zemlje – u Rio de Žaneiru juna 1992. godine.

Strateško planiranje kao dio procesa rukovođenja, kojim se određuju prioriteti i dizajnira realistična implementacija strategije (uz

otvorene opcije na raspolaganju menadžerima), tada planiranje ima smisla, a vrijeme i utrošena sredstva u tom procesu će opravdati svoju namjenu.

Sušтина efikasnog planiranja je u velikoj mjeri sadržana u samom procesu, a ne u njegovom proizvodu, odnosno planu. Da bi proces bio efikasan, potrebno je da ima sljedeće karakteristike:

- Da bude **participativan** (u njegovoj pripremi učestvuju donosioci odluka i funkcioneri zaduženi za rješavanje problema, plan se ne priprema za njih);
- Da bude **interaktivan** (podrazumijeva konfrontiranje između onoga što jeste i onoga što može biti);
- Da bude **integrativan** (da vertikalno povezuje u oba smjera promišljanja o tome ko treba i šta je potrebno i kako preduzimati);
- Da bude **iterativan** (da uvažava činjenicu stalnih promjena organizovanih sistema i njihovog okruženja, kao i da nijedan plan ne može trajati suviše dugo).

Literatura

1. Milutinović, S.: Lokalna agenda 21, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2004.
2. WCED - World Commission on Environment and Development, The, (1987). Our Common Future, Oxford and New York: Oxford University Press.
3. Glacken, C. (1973). Traces on the Rhodian Shore. Berclay, MA: University of California Press.
4. Munasinghe, M., E. Lutz (1991). „Environmental – Economic Evaluation of Projects and Policies for Sustainable Development“. World Bank Working Paper 42. Washington, DC: World Bank.
5. Daly, H. (1996). Beyond Growth: the Economics of Sustainable Development. Boston, MA: Beacon Press.
6. Milutinović, S.: Politika održivog razvoja, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009.
7. Lütteken, A., K. Hagedorn (1998). „Transformation and environment: Perspectives for Central and Eastern European countries“. In G. H. Peters, G. C. van Kooten & G. A. A. Wossink (eds.): Economics of agrochemicals, Proceedings of a symposium of the International Association of Agricultural Economics, Wageningen, The Netherlands, 25th-27th April 1996, Aldershot, Hampshire, Ashgate.